

УДК 94 (477.8)

Олег Мальярчук

ПРОТИСТОЯННЯ СЕЛЯНСТВА, ОУН, УПА НАСИЛЬНИЦЬКІЙ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

На основі аналізу широкого кола джерел і літератури виокремлено етапи, методи й засоби колективізації сільського господарства, кадрову політику в аграрному секторі економіки, ідеологічне забезпечення, структурну перебудову господарського механізму, його ефективність, соціально-побутові умови життя селянства. Цей процес відбувався в умовах зламу традиційно усталеної в краї системи господарювання та зумовленого цим збройного протистояння підпілля ОУН, УПА й органів партійно-радянської влади. На реалізацію аграрної політики впливали особливості суспільно-політичного та соціально-економічного життя регіону двох повоєнних десятиліть.

Ключові слова: селянство, Організація українських націоналістів (ОУН), Українська повстанська армія (УПА), радянська влада, колгоспи.

Розбудова незалежної держави вимагає глибокого вивчення й критичного осмислення історичного досвіду суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку України. У ході поступу історії утверджуються цінності демократії, права й свободи особистості. Цілком закономірно, що в нових умовах стає актуальним об'єктивне дослідження всього історичного шляху українського народу й зокрема аграрної політики партійно-радянської влади в західно-українському селі.

Значне зацікавлення у висвітленні ряду аспектів історії України, у тому числі західно-українського регіону, викликають праці І.Андрухів і А.Француза¹, В.Барана^{2,3}, І.Біласа⁴, О.Мальярчука⁵, О.Рубльова і Ю.Черченка⁶, М.Сеньківа⁷, Б.Яроша⁸ та ін. У них на основі широкої джерельної бази проаналізовано хід радянської та десталінізації, розкрито процеси соціально-економічного й національно-культурного розвитку краю.

Завдання партійних організацій та органів радянської влади в перші повоєнні роки полягало в тому, щоб продовжити й завершити розпочатий у 1939–1941 рр. процес соціалістичної перебудови західноукраїнського регіону. Ідеологічна та масово-агітаційна робота мала стати найважливішим засобом мобілізації західноукраїнського населення регіону на виконання господарсько-політичних планів Москви. При цьому бралися до уваги місцеві відмінності, особливості економічного укладу, ступінь “підготовленості” населення, національна строкатість тощо. Становище ускладнювалося нечисленністю прихильників комуністичної ідеології, гострою нестачею кадрів, запеклим опором розгалуженої мережі ОУН і відділів УПА, а також польської Армії Крайової (АК).

Складним і суперечливим був процес повернення до мирного життя й відбудови господарства західних областей України. Трирічна німецька окупація, завдані війною руйнування ще більше ускладнили політичну та економічну ситуацію в регіоні. За період німецького панування сільське господарство краю зазнало великих утрат. Значну частину населення було вивезено до Німеччини, багато сіл повністю спалено. У результаті затяжних боїв із лютого до жовтня 1944 р. чимало селянських господарств та посівів було знищено.

За роки війни в семи західних областях України значно скоротилася кількість селянських господарств. За нашими підрахунками, з 1941 р. до 1945 р. їх чисельність зменшилася на 163 224, у тому числі у Волинській області – із 177 791 до 153 712, у Ровенській – зі 194 263 до 174 126, Тернопільській – з 298 338 до 263 413, Львівській – із 181 495 до 155 184, Дрогобицькій – зі 169 197 до 150 557, Станіславській – з 235 969 до 214 091, Чернівецькій – із 174 001 до 156 750⁹. Значна частина населення змушена була проживати в землянках, а вжиті військовими заходи не забезпечували своєчасного розмінування посівних площ, що затримувало та унеможлиблювало збір урожаю селянами.

Ще точилися на території регіону бої Другої світової війни, а радянський режим видав ряд постанов: Раднаркому УРСР – № 675 “Про сіноздачу з урожаю 1944 р.” від 17 червня 1944 р.,

№ 695 “Про заготівлі м’яса, молока і вовни на 1944 р.” від 21 червня 1944 р.; Раднаркому СРСР – № 792 “Про порядок заготівлі картоплі і овочів з урожаю 1944 р.” від 30 червня 1944 р. У цих документах визначався порядок обов’язкового постачання державі сільськогосподарської продукції одноосібними селянськими господарствами. Згадані постанови не поширювалися на господарства колгоспників, робітників, службовців, непрацездатних через похилий вік. Одночасно з “ворогами народу” репресіям підлягали також ті, хто не виконував надмірних завдань щодо здачі державі сіна, молока, м’яса, вовни, картоплі, капусти, моркви, цибулі та інших сільгосппродуктів. Головний удар був спрямований проти заможної частини селянства, конфіскації продукції та сировини.

Одночасно з наданням селянам землі розпочалася робота, спрямована на обмеження заможних, так званих куркульських господарств. У них органи радянської влади вилучили 250 тис. га землі, які були передані бідняцьким господарствам. Позиція влади стосовно куркульства була однозначною й полягала в послідовному економічному обмеженні та подальшій ліквідації його “як класу”. Як бачимо, цю давню ленінську настанову партійні й радянські органи сповна застосовували в регіоні.

ВКП(б) вважала перехід до колективізації сільського господарства вирішальним кроком у справі побудови фундаменту соціалістичного суспільства як у цілому в СРСР, так і в досліджуваному нами регіоні. Постанови ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР “Про невідкладні заходи з відбудови господарства в районах, визволених від німецьких окупантів” (серпень 1943 р.), “Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР” (вересень 1944 р.), “Про заходи допомоги західним областям Української РСР у справі покращення масово-політичної і культурно-освітньої роботи” (грудень 1944 р.) та інші визначали основні завдання розвитку соціально-економічного й суспільно-політичного життя західних областей. Головну роль у здійсненні всіх важливих заходів із відбудови, розвитку й соціалістичної перебудови сільського господарства відіграли керовані з центру партійні організації. З метою зближення комуністичного керівництва з місцевим населенням у всіх західноукраїнських областях були проведені збори селян. Обкоми й райкоми КП(б)У з перших днів після визволення краю від німецьких окупантів, під прикриттям правоохоронних органів, розгорнули роботу з “підтримання ініціативи бідняцько-середняцьких господарств”, які начебто бажали об’єднатися в колгоспи.

Цілеспрямована робота партійних організацій і радянських органів перших повоєнних років не давала бажаних результатів. Так, у 1944 р. у Ровенській області був організований лише один колгосп – ім. Ватутіна Межиріцького району. У Львівській області було організовано тільки 10 артілей, які об’єднували 358 бідняцько-середняцьких господарств. На кінець 1945 р. в області нараховувалося усього 12 колгоспів, до яких увійшло 392 господарства (651 працездатна особа). У 1945 р. звітували за результатами господарської діяльності всі 12 колгоспів Львівської області, до речі, звіти кілька разів перероблялися. Плани надою молока не були виконані, бо військові частини передали хворих трофейних корів. Тому 27 голів великої рогатої худоби, а також 35 коней було продано на ринку. Водночас 200 колгоспників, за національністю – поляки, на кінець року виїхали в Польщу. Ураховуючи об’єктивні умови краю, влада не ставила однозначно питання про негайне відновлення й створення нових колективних господарств. Станом на 20 квітня 1945 р. у цілому було відновлено та організовано всього 98 колгоспів і 108 ініціативних груп. Згідно з іншими архівними документами на 1 червня 1945 р. у західних областях УРСР нараховувалося 108 колгоспів та 157 ініціативних груп, які об’єднали близько 8 тисяч селянських господарств. Якщо у Станіславській області в 1945 р. організовано 4 колгоспи, то в наступному 1946 р. – 17 господарств. У Волинській області станом на 12 серпня 1945 р. налічувалося 12 колективних господарств. У Тернопільській області на 25 вересня 1945 р. нараховувалося 43 колгоспи, з яких 8 організовано цього ж року. У всіх колгоспах указаної області, як засвідчують архівні документи, трудова дисципліна була в незадовільному стані. Так, у колгоспі ім. Ворошилова Заліщицького району із 23 працездатних виходили на роботу лише 6 осіб, причому кращими вважалися ті працівники, які виробили від 30 до 40 трудоднів за рік. Безсистемне розміщення посівів, поганий обробіток землі та низька врожайність громадської колгоспної землі якнайкраще свідчили про “переваги” колективних господарств.

Урожайність озимої пшениці й жита в колгоспах Волинської області сягала всього 5 ц із га, ячменю, вівса, проса – 10 ц¹⁰.

Колективізація на селі розпочалася ще під час Другої світової війни. Вона одразу набрала примусового характеру й викликала спротив селянства, мережі підпілля ОУН і відділів УПА, що вилилося в значні жертви з обох боків та загальмувало її. Це змусило радянське керівництво відкласти суцільну колективізацію на перспективу й зайнятися підготовкою передумов. Аналізуючи процес колективізації, слід висловити деякі міркування, які, на нашу думку, заслуговують на увагу. Із самого початку закладався конфлікт між середняками й бідняками (яких називали “наймитами”, “хлопами”, “драбами”, “бідаками”, “старцями”). Селянин-бідняк, вступаючи в колгосп, отримував готові знаряддя праці, до яких часто ставився недбало, вважаючи їх не своїми. Разом із тим він брав однакову участь у розподілі доходів від господарської діяльності колгоспу. Селянин-середняк свого колишнього коня краще доглядав – “запарював січку”, знищував комах-паразитів, надавав більше часу на відпочинок. Право оцінки майна селянина, який вступав до колгоспу, надавалось оціночним комісіям, які вибиралися загальними зборами колгоспників. В одних випадках вони завищували вартість засобів виробництва, в інших – занижували, що не відображало дійсної вартості. Окремі колгоспники, не бажаючи безплатно позбутися нажитого важкою працею майна, перед вступом у колгоспи свідомо знищували або продавали свою робочу худобу й реманент.

Перші колективні господарства, як правило, організовувалися при районних центрах із числа колишніх колгоспників і представників сільського активу, які втекли із села під прикриття правоохоронних органів через переслідування з боку ОУН і УПА¹¹. Вояки УПА та члени ОУН переважно забороняли листоношам доставляти газети в села, намагаючись у такий спосіб протидіяти масовому засиллю “совітської” (“москальської”) літератури в західноукраїнському регіоні. Члени організації та населення розповсюджували повстанські листівки, листочки, брошури, газети, у яких неодноразово підкреслювалося, що “у своїх писаннях більшовики стараються перекручувати, фальсифікувати правду, ведуть брехливу пропаганду”¹². Провідники українського націоналістичного підпілля ставили завдання знищувати колгоспний урожай, зривати плани хлібозаготівель та будівництва колгоспів¹³. Як бачимо, населення західних областей України опинилося під перехресним вогнем із боку потужної радянської пропаганди та націоналістичної ідеології, яка мала досить сильні позиції.

Директиви підпілля з ідеологічних питань базувалися на програмних завданнях, схвалених третім надзвичайним Великим Збором ОУН, що відбувся 21–25 серпня 1943 р. “Організація Українських Націоналістів, – відзначалося збором, – бореться за Українську Самостійну Соборну Державу й за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі... Проти посиленого шовіністичного курсу більшовицької політики, спрямованої на русифікацію місцевого населення”¹⁴. У галузі сільського господарства – “за знищення більшовицьких колгоспів, наділення селян землею без викупу, право вільної господарської діяльності”¹⁵. Пропагандистська діяльність ОУН, УПА гальмувала політвиховну роботу партійних і комсомольських організацій серед західноукраїнського населення.

Начальник Чернівецького обласного управління НКДБ І.Решетов, виступаючи 22 грудня 1945 р. на засіданні обкому партії, зі знанням дорученої справи розмірковував: “Дозвольте не бути голослівним. Це не таємниця, що все ж органи за цей період часу повбивали бандитів і ліквідували підпілля, але натомість створювалися все нові й нові. Ті, що зараз викриваються, були утворені півтора-два місяці тому. Це вже питання чисто ідеологічного порядку. Треба нашій парторганізації області ні на хвилину не забувати про важливість питання ідеологічної боротьби з націоналістичним підпіллям”¹⁶.

Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У відзначали, що за рік після видання постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У “Про організаційно-господарське зміцнення колгоспів західних областей УРСР” від 10 серпня 1945 р. радянськими, партійними та земельними органами цього регіону проведено значну роботу з організації колгоспів. Однак протягом року у Волинській області організовано лише 2 нові колгоспи, Дрогобицькій – 5, Ровенській – 7. У Волинській області з 15 колгоспів не було жодного, на прикладі якого можна було б показати переваги колективного господарювання над одноосібним, а колгосп “Червоний прикордонник” розпався через від-

сутність своєчасної допомоги в налагодженні трудової дисципліни. За цей же час у Дрогобицькій області розпалося 20 ініціативних груп зі створення колгоспів. Станом на 1 вересня 1946 р. кількість колгоспів у Львівській області становила 44. У них нараховувалося 1 496 селянських господарств і 2 595 працездатних людей. На 1 серпня цього ж року у Станіславській області діяв 21 колгосп¹⁷.

Партійні та радянські органи в перші повоєнні роки вдавалися до тактичних заходів із метою схилити на свій бік частину сільського населення, насамперед бідняків та середняків. Насаджуючи соціалістичні виробничі відносини, влада розраховувала насамперед на незаможне селянство. Через історичний розвиток західноукраїнських земель робітництво, як соціальна основа у здійсненні колективізації в СРСР, становило в краї незначну частину населення й не було впливовою силою. Пріоритетне значення надавалося сполучним ланкам між індивідуальними селянськими господарствами та колгоспами – супрягам і земельним громадам. Шляхом прямого адміністративного впливу на земельні громади держава отримала можливість поступово готувати селянство до знищення одноосібних господарств. Вагомим важелем впливу на селянство стало застосування старих перевірених методів – контролю з боку державних машинно-тракторних станцій.

З метою залякати західноукраїнське населення й позбавити підпілля ОУН, лави УПА підтримки, органи НКВС та НКДБ застосовували різні тактичні заходи. У кожному селі в районах розташування баз УПА бралися на облік по 2–3 так звані куркулі, які підозрювалися у зв'язках із повстанцями. Їхні прізвища оголошували на загальних зборах селян, саме на них покладалася відповідальність за будь-який випадок “бандпроявів” у селі, за найменшу “провину” їх перших чекало виселення разом із сім'ями. Органи радянської влади продовжували активний пошук “ворогів”, заносючи не тільки цих заможних селян, але і їхніх родичів у спеціальні списки як членів сімей “ворогів народу”. Усі вони підлягали негайному вивезенню до Сибіру, Казахстану, Середньої Азії¹⁸. До заходів адміністративно-політичного тиску слід додати податкову політику, яка застосовувалася до сімей “активних учасників банд УПА” з метою змусити останніх “вийти з лісу”¹⁹.

Проте жодні попередження не могли стримати запеклий опір із боку теренової сітки ОУН та відділів УПА. Усе це, у свою чергу, призвело до масових депортацій західноукраїнського населення у віддалені райони СРСР, що відбувалися в кілька етапів. Уже на 1 червня 1945 р. із західних областей УРСР було виселено 9 615 сімей “бандитів і їх пособників” загальною кількістю 24 888 осіб. У 1947 р., із початком суцільної колективізації регіону, пройшла друга хвиля репресій і виселення в Сибір. Кульмінаційного моменту депортація сягнула восени 1947 р.: станом на 26 жовтня цього ж року було виселено (за винятком Закарпатської області) у віддалені райони СРСР 26 332 родини, або 77 791 особу²⁰.

Земля та майно, що залишалися після виселення господарів, переходили в розпорядження органів влади. Порядок їх використання регламентувала таємна постанова № ПБ – 148/14 с Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 15 жовтня 1947 р., яка зобов'язувала відповідні органи забезпечити належний облік та охорону майна, поступову передачу його в колгоспи чи державні установи. Нерідко, як засвідчують архівні джерела, радянські, партійні, господарські чиновники, працівники правоохоронних органів вилученим майном розпоряджалися виключно у своїх корисливих інтересах. З нього створювалися так звані “чорні комори” і “людське добро розбазарювалося”.

Сталінська тоталітарна система доклала чимало зусиль, щоб розколоти західноукраїнське село й руками тих же місцевих жителів поборювати національно-визвольний рух. Із цією метою в селах створювалися так звані винищувальні загони (“яструбки”, “стрибки”) і групи сприяння їм із сільського активу. Непримиренність позицій вилилась у криваве протистояння в краї на багато років. Протягом 1944–1945 рр. винищувальними загонами та місцевим активом (резидентами, агентами, таємними інформаторами – у народі прозваними “сексотами”), як стверджувала радянська пропаганда, було ліквідовано 1 273 організаційні структури ОУН, УПА²¹. У звітах викликає здивування мізерна кількість зброї, вилученої у вбитих і арештованих. За віковим складом у винищувальних загонах переважала молодь, при цьому влада спиралася на сільських комсомольців, чисельність яких у регіоні 1946 р. складала лише 2% від

усієї молоді. За припущенням автора, українська сільська молодь у комсомольських рядах становила менше одного відсотка. На кінець 1946 р. у “стрибках” формально нараховувалося близько 50 тис. місцевих жителів (необхідно врахувати приписки, окозамилювання), у тому числі й засланих оунівцями.

“Істребительні батальйони” зазвичай формувалися з молоді та людей, не придатних до служби в регулярній радянській армії. За національним складом, передовсім на Тернопільщині, вони були переважно польськими. Поляки розцінювали свій дещо новий статус “советських поліцаїв” як такий, що може бути корисним для захисту місцевого польського населення, а також для помсти УПА. Радянська влада хоча й була добре обізнана з “антисовєтськими” настроями поляків, вважала зручним і необхідним використати їх як тимчасових союзників у війні проти спільного ворога – українського національно-визвольного руху. Винищувальні загони в Тернопільській області на початку 1945 р. налічували більше чотирьох тисяч осіб: поляків, українців і росіян, з числа яких поляки становили 60%²².

Запровадження “соціалістичних перетворень” на селі загострило політичне протиборство в регіоні. Початок реалізації аграрної політики партії та уряду спричинив масові селянські виступи. У селі Нижня-Апша Тячівського округу Закарпатської області 4 серпня 1947 р. кілька сотень селян підняли стихійне повстання, в результаті якого був убитий голова сільради та місцевого колгоспу І.Черниченко. Аналізуючи цей та аналогічні інциденти, начальник управління Міністерства держбезпеки в Закарпатській області полковник О.Чернецький дійшов висновку, що такі дії були “засобом боротьби проти організації колгоспів і інших заходів радянської влади на селі”²³. Необхідно зауважити, що частина рядових комуністів підтримувала антиколгоспні настрої населення. Зокрема, в селі Копашне Хустського округу на зборах сільського активу місцеві комуністи заявили: “Організовувати колгоспи не потрібно, нас будуть звинувачувати в знущанні над народом”²⁴.

Наприкінці 1947 р. партійно-радянські органи, зломивши опір ОУН і УПА, опанували ситуацію в низинних районах і забезпечили підготовку передумов до безпосередньої колективізації села. Незважаючи на загрозу розкуркулення та депортації, примусова колективізація спричинила жорсткий опір селянства. Пройшло три роки після встановлення радянської влади в регіоні, а довоєнного рівня колективізації селянських господарств не було досягнуто. У 1948 р. розпочалася суцільна організація колгоспів, що проходила з масовими порушеннями Статуту сільськогосподарської артілі та принципу добровільності. Механізм її полягав в тому, що в “політично відсталих” селах організовували збори, на яких усіх жителів ставили перед фактом: “Або буде колгосп, або всіх виселять у Сибір”. Спеціальні загони, що склалися з направлених у село працівників, агітували селян за вступ до колгоспу й збирали заяви. Чисельний склад таких груп затверджувався райкомами партії й сягав кількох десятків, а іноді й 50–60 осіб. Ця робота тривала кілька днів, рідко – два-три тижні. Паралельно до колективізаційної акції залучалися правоохоронні органи та війська (“червонопагонники”), які оточували населений пункт і без дозволу влади нікого із села не випускали. У цей час обласні, районні партійні, радянські працівники, керівники промислових підприємств та установ проводили агітацію, яка полягала в тому, що в людей вимагали підписати здебільшого вже заготовлені заяви про вступ до колгоспу. Мешканців села, які відмовлялися підписувати заяви, змушували це зробити, застосовуючи поширений метод “кидання в пивницю” під охорону з тим, щоб людина “подумала”. Деякі селяни, щоб не підписувати заяви, говорили про свою неписьменність, однак від них вимагали лише “хрестика” в заздалегідь підготовленому бланку.

За архівними даними, темпи організації колгоспів у західних областях Української РСР характеризувалися такими показниками: січень 1945 р. – 38 колективних господарств, січень 1946 р. – 145, січень 1947 р. – 507, травень 1947 р. – 656, червень 1947 р. – 748, вересень 1947 р. – 988, 20 жовтня 1947 р. – 1 331²⁵.

Висвітлюючи хід колективізації західноукраїнського села, слід виокремити виконання постанови ЦК КП(б)У “Про посилення масово-політичної роботи, дальший розвиток колгоспного руху і ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР” від 1 червня 1948 р. Згідно з даними обкомів КП(б)У, на 1 жовтня 1948 р. загальна кількість колгоспів становила вже 3 093 господарства, з них 1 142 було організовано протягом

чотирьох останніх місяців. Після прийняття названої постанови пришвидшилася колективізація сільського господарства у Волинській області. У той же час у ряді інших західних областей цей процес і надалі проходив украй незадовільно. У Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській областях, незважаючи на всі зусилля партійно-державного апарату, не було досягнуто довоєнного рівня колективізації сільського господарства. Найбільше відставала Станіславська область: у Яремчанському, Вигодському, Перегінському, Болехівському районах не було організовано жодного колективного господарства. У Дрогобицькій області темпи колективізації різко знизилися: якщо в червні було створено 60 господарств, а в липні 76, то в серпні – 11, вересні – 8. У Стрийському, Сколівському, Славському, Нижанківському, Дрогобицькому, Самбірському й Судово-Вишнянському районах у колгоспах було об'єднано всього 2–3% селянських господарств, а в 11 районах області – від 4 до 11%²⁶. Така ситуація пояснювалася перш за все тим, що західноукраїнське селянство бойкотувало реанімацію колгоспної системи господарювання.

Найнижчий показник організації колгоспів та ініціативних груп припадав на Закарпатську область, де колективізація сільського господарства проводилась уперше. Станом на 1 серпня 1948 р. на Закарпатті було 53 колгоспи. З 14 округів області тільки в Берегівському були колективізовані всі 16 сіл, причому єдине село В. Береги – повністю. У восьми інших округах нараховувалося по одному-два колгоспних господарства, а у Велико-Березнянському взагалі не організовано жодного, діяли тільки дві ініціативні групи²⁷. Характеризуючи колективізацію загалом, слід наголосити на факті, що кількість створених артільей за вказаний проміжок часу в області збільшилася втричі.

Тотальна ліквідація західноукраїнського індивідуального селянського господарства викликала, у свою чергу, акції насильства проти окремих представників колгоспного, партійного й радянського активу, їхніх сімей з боку ОУН та УПА. Загроза покарання безпосередньо спрямовувалася проти працівників низових ланок. Так, у 1948 р. лише в Ровенській області було зафіксовано 85 “бандпроявів”, під час яких убито 12 голів колгоспів, 22 членів правлінь і бригадирів, 29 рядових колгоспників. В одному з документів, вилучених Гошанським райвідділом МДБ цієї ж області в районного провідника ОУН Кайдаша, місцевих жителів застерігали: “Всі ті, хто уже записався в колгоспи, повинні негайно покинути їх, а ті, які живуть індивідуально, не дивлячись ні на які більшовицькі репресії, повинні стояти на своєму – ні колгоспам... У випадку невиконання цього наказу, повстанська армія застосує каральні заходи проти тих, хто вступив у колгосп, і покарає їх карою смерті і ліквідацією майна, як ворогів українського народу”²⁸. Друга половина 1948 р. позначена переломом у ході суцільної колективізації села та активізацією діяльності підпілля ОУН та боївок УПА.

За допомогою примусу партійно-радянські органи в 1948–1949 рр. здійснили в західних областях УРСР масову колективізацію сільського господарства. Станом на 20 березня 1949 р. відсоток колективізації в західноукраїнському регіоні стосовно селянських господарств становив 53, орної землі – 60. У 1950 р. колективізація краю за кількістю селянських дворів становила 91% і за посівною площею – 95,6%, а через рік відповідно 95,2% і 99,2%²⁹. Відчуження від придатної до обробітку землі селянина-“західняка” гірських районів, на відміну від низинних, ще на кілька років відклало суцільне насадження колгоспного ладу.

У гірських, пригірських і поліських районах, на відміну від низинних, окрім пасивного спротиву селянства був наявний більш організований опір із боку підпілля ОУН та повстанців УПА. “У багатьох гірських селах повстанці досить вільно почувалися аж до п’ятдесятих років. Ходили вдень, особливо не криючись, квартирували у селах. У польових районах про таке вже й думати не сміли. Більшовики осіддали рівнинні райони міцно”³⁰. Домінуюча кількість колективних господарств функціонувала для звітності, а не для реального економічного виробництва, при цьому оплата праці в них була нижчою. Жителі цих регіонів, особливо горяни (гуцули), акцент робили на народні промисли і, як правило, нелегальний збут у курортних місцях та обласних центрах.

Аналіз архівних джерел свідчить про критичне становище селянства цього періоду та справжнє ставлення тоталітарного режиму до соціально-економічного життя регіону. Так, у середньому на трудовень колгоспникам Станіславської області у 1950 р. видано: грошей –

1,05 крб, зерна – 1,620 кг, соломи – 1 кг, картоплі – 0,550 кг, овочів – 0,035 кг, сіна – 0,100 кг. Зовсім не видавали колгоспникам на трудодень зерна 15 колгоспів і грошей – 210 колгоспів області. Аналогічною була ситуація в сусідніх областях краю. Що ж до оплати праці, нарахованої колгоспникам за трудодні, то лише в Закарпатській області станом на 1 жовтня 1952 р. заборгованість за попередні роки становила 4 млн крб. Як інформує доповідна записка Станіславського обкому партії за грудень 1954 р. у ЦК КП(б)У “Про стан господарської діяльності деяких гірських колгоспів Станіславської області і перспективи розвитку сільського господарства в місцях їх розташування”, протягом чотирьох років свого господарювання ряд колгоспів Перегінського, Рожнятівського, Надвірнянського, Долинського, Яремчанського районів так і не змогли забезпечити оплати колгоспного трудодня³¹.

До середини 50-х рр. ХХ ст. ОУН та УПА чинили опір насильницьким діям партійних і державних органів. “Більшовицькі гнобителі, – зазначалося в одному з документів підпілля, – засуджують колгоспників до багаторічного ув’язнення за кілька колосків, що їх вони відважуються зірвати, щоб рятуватися від голодної смерті, більшовицькі експлуататори цілком грабують колгоспників із продуктів їхньої праці, виплачуючи їм по 200 грамів хліба за трудодень, вони зіпхнули українське колгоспне селянство на дно нужди й страждань”³².

“Успіхи” в роботі вирішальною мірою залежали від діяльності органів держбезпеки, військових частин та подолання збройного опору з боку теренової сітки ОУН, куренів та сотень УПА. Ціною величезних зусиль і численних жертв партійні організації та органи державної влади на початку 50-х рр. ХХ ст. нав’язали західноукраїнському селу “соціалістичні перетворення”. Сталінський тоталітарний режим частково розправився з тими, хто чинив опір або був потенційним противником його політики в регіоні. “Особливо цікавила їх легальна сітка. Бо майже всіх офіційних підпільників енкаведисти знали: псевдо, прізвиська, навіть світлини мали. Більшовицька агентура хліб даремно не їла. А ось легали, тобто люди, які працювали собі спокійно в державних установах, але були оунівцями, до їхніх рук майже не втрапляли. Чекістів неймовірно лютило, що поруч з офіційною сіткою ОУН ефективно діяла повсякчас неофіційна”³³.

Отже, є всі підстави вважати, що біди західноукраїнського повоєнного села були наслідком не тільки лихоліття війни. Підготовка передумов та насадження соціалістичної системи виробництва у сільському господарстві ще більше ускладнили ситуацію. Поряд із наділенням бідноти землею, наданням кредитів, організацією земельних громад влада вдалася до насильницьких господарських і політичних акцій, які унеможливлювали ведення індивідуального селянського господарства. Ці дії, спрямовані на обмеження землекористування, запровадження непосильних податків, торкнулись основної маси мешканців села, які були дрібними земельними власниками (“рільниками”, “газдами”). Різноманітні заходи проводилися із застосуванням брутальних, насильницьких дій, властивих командно-адміністративній системі. Радянська влада вирішувала невідкладні завдання своєї політики репресіями, депортаціями, погрозами, арештами, провокаціями проти населення. Західноукраїнське село чинило опір формуванню й зміцненню засад командно-адміністративної системи, впливовим фактором стала збройна боротьба підпілля ОУН і відділів УПА.

1. Андрухів І. О. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959) : суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів, А. Й. Француз. – Івано-Франківськ ; Рівне : Таля, 2001. – 336 с.
2. Баран В. К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1996. – 448 с.
3. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. К. Баран. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. – 670 с.
4. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : документи і матеріали : [у 2 кн.]. Кн. 2 / І. Г. Білас. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – 688 с.
5. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 228 с.

6. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–60-ті рр. ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К. : Наук. думка, 1994. – 350 с.
7. Сеньків М. В. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. / М. В. Сеньків. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 292 с.
8. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті рр. ХХ ст.: історико-політологічний аспект / Б. О. Ярош. – Луцьк : Надтир'я, 1995. – 176 с.
9. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти... – С. 31.
10. Там само. – С. 36–37.
11. Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. П-400, оп. 3, спр. 250, арк. 17.
12. Літопис Української повстанської армії. Т. 8 : Українська Головна Визвольна Рада : Документи, офіційні публікації, матеріали. 1944–1945. Кн. 1. / за ред. П. Потічного, Є. Штендери. – Львів : Літопис, 1992. – С. 164.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 30, спр. 1780, арк. 1.
14. ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. : Збірка документів. – [Б. м.] : Вид. закордонних частин Організації українських націоналістів, 1955. – С. 107, 152.
15. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952 : документи і матеріали / П. Мірчук. – Львів : Атлас, 1991. – С. 50.
16. Державний архів Чернівецької області (Держархів Чернівецької обл.), ф. П-1, оп. 2, спр. 19, арк. 28.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. Р-27, оп. 17, спр. 6554, арк. 19, 20, 21, 75, 81.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 75, спр. 4, арк. 3.
19. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. П-5001, оп. 2, спр. 23, арк. 74.
20. Білас І. Г. Репресивно-каральна система... – С. 545–546.
21. Чередниченко В. Анатомія зради : Український буржуазний націоналізм – зняряддя антирадянської політики імперіалізму / В. Чередниченко. – К. : Політвидав України, 1978. – С. 204.
22. Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах / Ш. Редліх. – К. : Дух і літера, 2002. – С. 247.
23. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 931, арк. 12–13.
24. Державний архів Закарпатської області (Держархів Закарпатської обл.), ф. П-1, оп. 1, спр. 143, арк. 16.
25. ЦДАВО України, ф. Р-27, оп. 17, спр. 6578, арк. 91.
26. Держархів Львівської обл., ф. П-5001, оп. 9, спр. 192, арк. 25, 26.
27. ЦДАВО України, ф. Р-27, спр. 6633, арк. 61.
28. Держархів Рівненської обл., ф. П-400, оп. 3, спр. 250, арк. 23–24.
29. Сеньків М. В. Західноукраїнське село... – С. 146.
30. Андрусак М. Брати грому : художньо-документальна повість / М. Андрусак. – Коломия : Вік, 2001. – С. 478.
31. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти... – С. 55–56.
32. Мірчук П. Українська повстанська армія... – С. 435.
33. Андрусак М. Брати грому... – С. 499.

На основе анализа широкого круга источников и литературы выделены этапы, методы и средства коллективизации сельского хозяйства, кадровая политика в аграрном секторе экономики, идеологическое обеспечение, структурная перестройка хозяйственного механизма, его эффективность, социально-бытовые условия жизни крестьянства. Этот процесс происходил в условиях излома традиционно устоявшейся в крае системы ведения хозяйства и predeterminedного этим вооруженного противостояния подполья ОУН, УПА и органов партийно-советской власти. На реализацию аграрной политики влияли особенности общественно-политической и социально-экономической жизни региона двух послевоенных десятилетий.

Ключевые слова: *крестьянство, Организация украинских националистов (ОУН), Украинская повстанческая армия (УПА), советская власть, колхозы.*

On the basis of a great variety of sources and literature, the thesis investigates stages, agricultural collectivization methods and means, personnel policy in the agricultural sector of economy, ideological work, managing system reconstruction, its efficiency, and social and living conditions of peasantry. The process took place under the circumstances of changes of traditional managing system that resulted in the armed conflict between nationalist underground activity of OUN (the Organization of Ukrainian Nationalists), UIA (the Ukrainian

Insurgent Army) and Communist Party and Soviet Power institutions. The implementation of agrarian policy was influenced by the factors of social and economic and political life of Western Ukraine in two postwar decades.

Keywords: *peasants, the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA), the Soviet authorities, collective.*

УДК 94 (477) + 32

Наталія БУРАЧОК

НАЦІОНАЛЬНІ ІДЕЇ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ТА НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА

У статті висвітлено національні ідеї, громадсько-політичну та наукову діяльність Миколи Шлемкевича. Проаналізовано його праці, ідеологію “творчого націоналізму” та внесок у розбудову української державності. Автор висвітлює його діяльність у ФНС та друкованих органах “Перемога”, “Українські вісті”, “Батьківщина”, “Наше слово”. Звернено увагу на конкретні політичні події в Західній Україні 30–40-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: *“творчий націоналізм”, М.Шлемкевич, Фронт національної єдності, ідеологія, державність, громадсько-політична діяльність.*

Постать М.Шлемкевича вирізняється серед українських громадсько-політичних і наукових діячів початку ХХ століття, які зробили вагомий внесок у розбудову української державності. Будучи багатогранною особистістю, він увійшов в історію як філософ, публіцист, промовець, редактор, видавець, політичний і громадський діяч, творець ідеології так званого “творчого націоналізму”. У своїх працях прагнув здійснення в суспільстві ідеалів Тараса Шевченка та Івана Франка про добро, правду й красу.

У наукових колах громадсько-політична діяльність М.Шлемкевича практично не досліджена. Основна увага науковців приділялася його науковій спадщині у вигляді філософських праць. Навіть персона автора часто залишалася поза увагою дослідників. Окремі аспекти його діяльності досліджували О.Кульчицький¹, В.Артюх², І.Витанович³, І.Козій⁴.

Метою статті є висвітлення національних ідей у громадсько-політичній та науковій діяльності М.Шлемкевича.

Народився Микола Шлемкевич 27 січня 1894 року в селі Пилява на Тернопільщині. 3 жовтня 1912 року він студіював філософію у Віденському університеті впродовж двох років. З початком Першої світової війни перервав свої студії та повернувся до Сновидова, а у квітні 1915 року під час відступу російської армії з Галичини російська влада насильно вивезла його за національні ідеї до Сибіру. З весни 1917 року, повернувшись до Києва, працював секретарем “Робітничої газети”, де почав свої перші журналістські кроки⁵.

У науковій спадщині М.Шлемкевича філософія часто переплітається з політикою. Його наукова діяльність не завжди стосувалася філософії. Так, 1918 року він переклав українською мовою книжку німецького соціал-демократа Карла Каутського “Диктатура пролетаріату”, і цей переклад був важливим протикомуністичним аргументом на з’їзді Української соціал-демократичної робітничої партії. У 1923 році М.Шлемкевич навчався на філософському факультеті Віденського університету, де 16 липня 1926 року захистив докторську дисертацію на тему німецької філософії на зламі ХІХ–ХХ ст. З 1926 року М.Шлемкевич починає писати на філософські теми в “Літературно-науковому віснику”, де стає відомим і популярним серед читачів своїми нарисами та есе на теми української духовності.

На початку 1930-х років М.Шлемкевич активізував свою діяльність у політичній організації Фронт національної єдності, де він став співзасновником і членом проводу. Виходець з УНДО, Д.Паліїв організував Фронт національної єдності (ФНС), де ідеологом був М.Шлемкевич. Офіційною датою його заснування вважався вихід 1 листопада 1933 р. ідеологічного